

MARCSÁK GERGELY

MONDAKINCYSÜNK ÚJ TÁRHÁZA

Kárpátalján az 1970-es években kezdődött el egyfajta magyar szellemi megújulás. Ennek legtöbbször emlegetett bizonyítéka a Forrás Stúdió létrejötte, vagy Kovács Vilmosnak az irodalomban és a társadalompolitika terén kifejtett tevékenysége. Vári Fábián László 2012-ben újból kiadott balladagyűjteményének bevezetőjében viszont egy másik, ehhez köthető jelenségről is beszámol, mégpedig a kárpátaljai magyar népköltészeti gyűjtéseknek az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének bázisán elkezdődött fellendüléséről. Mint írja, e kulturális fellendüléshez „egy múltat és történelmi hagyományait egyaránt vállaló, nemzetiségi tudatot, kultúrát, a közösségi gondolkodás új formáit létrehozó és elindító nemzedéknek kellett felnövekednie.”¹ A probléma (t.i. a néprajzi kincsek megóvása a pusztulástól), ami az összmagyar művelődési életben a XIX. században merült fel főként Arany Jánosnak köszönhetően, a 70-es évektől a gyökereit és múltját kereső kárpátaljai magyar közösség értelmiségét sarkallta a népművészet termékeinek tudatos rögzítésére.

A kommunista irodalomszemléletet jól tükrözi az a megállapítás, ami a *Sugaras utakon* címet viselő, 1985-ben Ungváron napvilágot látott kárpátaljai irodalmi antológia utószavában kapott helyet: „Az egyes írók, költők tehetségének, jelentőségének és szerepének az a mércéje, mennyire képesek a valóság, a dolgozók vágyainak, a fejlődés előremutató tendenciáinak művészi ábrázolására.”² Érthető tehát, hogy az önálló irodalmi próbálkozásokkal színre lépő, a sematizmust elvető és modern művészetet hirdető fiatal értelmiségi körnek gyakran volt nézeteltérése a társadalmi életet irányító hatalommal (pl. a Forrás Stúdió megszüntetése, tagjainak módszeres felelősségre vonása). A Vári Fábián Lászlótól idézett „nemzetiségi tudat” fejlődését azonban nem csak az irodalmi próbálkozások segíthették, hanem egy ezzel párhuzamos tevékenység is, amit a regnáló hatalom ellenére a Forrás fiataljai maguk vállaltak fel. Ez volt a népköltészeti-néprajzi gyűjtés, azaz: a Forrás-gyűjtés.

A szovjet társadalom és világszemlélet egyik embereszménye maga a dolgozó paraszt volt. Kultúrájának, a folklór termékeinek gyűjtése pedig egyben szociális jellegű vizsgálódás is. Így lehetett létjogosultsága a ma-

gyar néprajzi kincs gyűjtésének Kárpátalján. A gyűjtéseket végző fiatalok persze felismerték, hogy a népdal keserű sorsát sirató szegénylegénye nem a proletár öntudat hordozója, hanem, Arany János szavaival élve, „az egyetemes népszellem nyilatkozása”³. Hiteles tanúja Kárpát-medencei létünk történelmiségének, és ellentmond mindannak, amit a kor hivatalos álláspontja kis hazánkról állított, t.i. Kárpátalja a szovjetek érkezéséig „Európa legelmaradottabb sarka, (...) a krónikus betegség, a tömeges kivándorlás, az analfabetizmus és a pusztító népbetegségek fészke volt”⁴. Ezzel, és az „ezer éve nem volt itt semmi” elvével állnak szöges ellentétben mondáink is, amik a terület történelmi gazdagságáról tanúskodnak.

A nemzetféltés persze a harmadik évezredben sem alaptalan magatartás, és napjainkban is ráferne közösségünkre egy szellemi felvirágzás, nagyobb odafigyelés jelenünk és régmúltunk kulturális kincseire. Ezért is üdvözlendő, hogy az Intermix Kiadó 2014-ben megjelentette a *Szépasszony dombja* című gyűjteményt, ami, az alcím tanúsága szerint, kárpátaljai történelmi és helyi mondákat tartalmaz. Az összeállítók (Dupka György és Zubánics László) a fülszövegben említést tesznek arról, hogy a különböző kiadványokban megjelent, Kárpátaljával kapcsolatos mondákat gyűjtötték egybe. Szó esik itt még a kiadó legutóbbi, 1992-es mondagyűjteményéről, a *Rákóczi virágairól* is. Ennek szövegei szolgálták az új kiadvány fő forrásául, a *Szépasszony dombjában* mégis minden bizonnyal az eddigi legteljesebb kárpátaljai mondagyűjteményt üdvözölhetjük. A könyv forrásjegyzékét tanulmányozva szembevetűnő, hogy a szerkesztők nagy és alapos munkát végeztek, amikor térben és időben egyaránt a lehető legszélesebb körben kutatták a forrásanyagokat. Lehoczky Tivadar XIX. századi publikációitól a közelmúltban napvilágot látott helyismereti kiadványokig, az Ungvártól, Nyíregyházán át Budapestig megjelent gyűjtemények közül szinte mindent felölel munkájuk, ami régióinkhoz köthető. Ez a területi és időbeli felosztás pedig a mondák elrendezésénél is érvényesült. Az összeállításban a Beregszászi, a Munkácsi, az Ungvári, a Nagyszőlősi járás, a Latorca, valamint a Borzsa völgyének mondái éppúgy igazodnak egy-egy fejezetre, mint Mátyás király vagy a kuruckor anyagai. Külön érdekesség, hogy a gyűjtést falucsúfólók is gazdagítják, igaz, ezek műfajilag, valamint keletkezésük motiváltságában is nagyban eltérnek a népi mondáktól.

A műfajok éles elkülönítése azonban egyébként sem könnyű feladat a népköltészeti termékek esetében, az epikai műfajok határai sokszor elmosódnak. A Magyar Néprajzi Lexikonban Ortutay Gyula például a monda és a mese ro-

konságáról, elkülönítésük nehézségéről ír. A Grimm fivérek rövid, egyszerű meghatározását idézi, miszerint „a mese költőibb, a monda történetibb.”⁵ Ez a szabály érthető ugyan, de meglehetősen túlidealizált, minek okán nem tekinthetjük általános érvényűnek. A modernebb, funkcionális, formai és stilisztikai jegyeket figyelembe vevő elkülönítések sem lehetnek elég pontosak. Így fordulhat elő például az, hogy a *Szépasszony dombja* Mátyás királyról szóló mondaként közöl olyan szöveget, amit a *Pallag Rózsa* című 1988-as kiadványban népmeseként tartanak számon. És, hogy a műfaji kavalkádot tovább színesítik: Zubánics László a kiadvány utószavában már „nemzeti mitológiát” emleget. Sietve teszem hozzá, koránt sem jár messze a valóságtól.

A gyűjtemény másik problematikája az átdolgozás kérdése. Arra, hogy milyen formában adhatunk ki népköltészeti epikai műveket, „a nagy mesemondó”, Benedek Elek munkássága adja meg a választ, aki a népmesék és mondák világának anyagát összegyűjtve átdolgozásokat adott közre. Egy néprajzkutató talán nem értene egyet azzal, hogy a mondák népnyelven történő tudományos igényű lejegyzése mellőzhető, valamint megengedhető, hogy az eredeti gyűjtött anyaghoz hozzátoldjunk, kivegyünk belőle fölöslegesnek vélt részeket. Bárdos József, a gyermekirodalom szakértője Benedek Elekről szóló cikkében viszont egyenesen zseniálisnak mondja annak átdolgozásait, és külön méltatja a Benedek Elek által megteremtett mű-népnyelvet⁶. Elfogadhatjuk tehát, hogy az átdolgozás kérdése a kiadvány célközönségétől függ. A *Szépasszony dombjának* szerzői pedig a fülszöveg tanúsága szerint is főként a felnövekvő generációknak szánják könyvüket.

Ezen a szálon tovább haladva fölfedezhetünk egy érdekességet. Legtöbbször a népdal- és balladagyűjtemények anyagában fordulnak elő úgynevezett változatok, ami a szájhagyomány útján terjedő folklór természetes jelensége. A változatokat általánosan elfogadott módon római sorszámokkal látják el. Ez a jelölés a *Szépasszony dombjának* mondáinál is jelen van. Elfogadhatjuk, hogy a köznyelvre átdolgozott nyelvezetű, stilisztikailag tökéletesített szövegek is feltűntethetőek változatként, amennyiben egyes motívumok különböznek bennük. Azonban rögtön a könyv elején találkozhatunk két mondával, a Borsova vára és a Szengor vára, Borzsa vára, avagy a vári vár története címűekkel. Ezek közül mindkettő ugyanazt a történetet mondja el, azonos szereplőkkel, de míg az előbbi csupán két bekezdésbe sűríti a lényegét, addig utóbbi tizenegy oldalon keresztül tart. Ezek változatként való feltűntetése nem szerencsés, hiszen szövegük eltérése nem az adatközlő, hanem a gyűjtő-átdolgozó munkájának eredménye.

Mindent összevetve a *Szépesszony dombja* hiánypótló kiadvány, a felnőtt olvasók és gyermekeink könyvespolcán is joggal érdemel fontos helyet. A fülszöveg szerint a szerzők azt remélik, az olvasó a népi hagyományból képes lesz „erőt, hitet, büszkeséget” meríteni. Ezekre mind nagy szükségünk van napjaink fősodratú médiájának igénytelensége, káros hatásai mellett. Bármily meglepő, erről Arany János is értekezik: „Míg napjainkban akármely silányság utat lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segítségével fönnmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, táborig tüzeknél, sátor vagy Isten szabad ege alatt hallgató nép visszautasítá, ami nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak, hogy emlékezetbe vesse, tovább adja, firól fira örökítse.”⁷ Mondáink kiállták ezt a próbát. Legyünk büszkék erre az örökségre, forgassuk örömmel a gyűjteményt.

(*Szépesszony dombja, Kárpátaljai történeti és helyi mondák*, összeállította: Dupka György és Zubánics László, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014.)

JEGYZETEK:

¹ Vári Fábián László, *Vannak ringó bölcsők* (Kárpátaljai magyar népballadák és népdalok), Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2012., 10.

² Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése* In. Sugaras utakon: A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945-1985), összeállította: Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1985, 311.

³ Ortutay Gyula, *A magyar népköltészet* In. *A magyar nép*, szerk. Bartucz Lajos, Budapest, Singer és Wolfner, 1943, 284.

⁴ Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése* In. Sugaras utakon: A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945-1985), összeállította: Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera, Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1985., 310.

⁵ *Magyar néprajzi lexikon* (III.), szerk. Ortutay Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 742.

⁶ Bárdos József, Benedek Elek, *a zseniális átdolgozó* In. *Elektronikus Könyv és Nevelés*, Link: http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/bj_0904.htm

⁷ Arany János *Összes művei* (XI.), szerk. Keresztury Mária–Keresztury Dezső, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 326.